

**Kázmér Miklós, Régi magyar családnevek szótára.
XIV–XVII. század. Magyar Nyelvtudományi Társaság,
Budapest, 1993. 1172 l.**

Kázmér Miklós nem tartozik a túlságosan sokat publikálók közé. Ám minden könyve, legyen az akár nyelvjárási olvasókönyv vagy nyelvtörténeti ismeretterjesztő útikalauz, valós igényt elégít ki – egyetemi színvonalon. Ebbe az alkotói folyamatba tartozik A »falu« a magyar helynevekben (Budapest, 1970) című könyve, mely megjelenése óta a magyar helynévi szakirodalom egyik legtöbbet idézett műve. Jelentős Kázmér egyetemi oktatói tevékenysége is, névtani szakszemináriumai – Juhász Dezső szóbeli közlése szerint – élményszámba mentek. 60 éves korában Kázmér Miklós nyugalomba vonult. Ám a bennfentesek tudták: ez a nyugalom nem alkotó tevékenység nélküli, Kázmér Miklós történeti családnévshótárt ír. Kázmér a Magyar Nyelv olvasóit 1987-ben arról tájékoztatta, hogy a szótár nagyobb részének anyaggyűjtését elvégezte, s megkezdte a szerkesztést (MNY. 83 [1987]: 59–71). Ugyanitt bemutatta a tervezett szótár elvi felépítését is. A szótárat hat évvel később, hála a támogatóknak, kézbe vehettük.

„Tájékoztató”-sal kezdődik Kázmér Miklós szótára. E bevezető tartalmazza a szótár jellegét (családnévtörténeti adattár, illetve etimológiai szótár) és célját (a magyar eredetű családnevek számbavétele ortográfiai sajátágaikkal, forrásmegadással és a valószínűsíthető etimológia megjelölésével). Ezután a szótár címének magyarázata következik. Kázmér c s a l á d n é v nek tekinti „a kételemű neveknek azt a tagját, amely jelzőként járul a korábbi egyelemű névhez”. A családnév mai értelmezéséhez szervesen hozzátartozik az öröklődés, ám a feldolgozott korszak első évszázadaira ez csak kevésbé jellemző (ugyanazt a személyt a különböző iratokban más-más jelzővel illetik, attól függően, hogy éppen melyik birtokról esik szó – jó példa erre a Kázmér által is forrásként használt Bánffy család oklevéltára [Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez. Szerk. Varjú Elemér, Iványi Béla, I–II. Budapest, 1908–1928]). Kázmér terminushasználatával lehet vitatkozni, de aligha tudnánk jobbat ajánlani helyette.

A szerző m a g y a r családnévnek tekinti mindazokat a neveket, amelyek magyar közszóából vagy magyar tulajdonnévből (is) származtathatók, és amelyeket ezen fölül még további magyar nevek társaságában jegyeztek le. Első-

sorban azonban az etimológiai elv volt döntő számára, a lejegyzés csak másodlagos. Így fordulhatott elő, hogy a kötet borítólapján található faksimile *Stephanus Paticska* neve nem került be a szótár névállományába: a magyar névi környezetben szereplő, s feltehetően magyar nemzetiségű egyént jelölő név kimaradt, mivel a névtest a magyarból nem eredeztethető. A szerző felfogása szerint az anyaggyűjtés során kimaradtak a fordítások, a latinositott formák, a *dictus-os*, *filius-os*, *de genere* és a latin *de*+helynév szerkezetű formák és ezek kombinációi. Indoklásában Kázmér elfogadja, hogy esetenként ezek is jelölhettek már megszilárdult nevet, „de nagyon valószínű, hogy jóval ritkábban, mint a »magyar« szerkezetűek”. Itt azonban bizonyos következetlenség figyelhető meg a szerző álláspontjában: a „családnév” terminus meghatározásában még csak a jelzői szerepet hangsúlyozta, a megszilárdulás (s ami ezzel együtt jár: az öröklődés) még nem volt szelektáló kritérium. Kázmér így folytatja: „Az *alias*, *alio nomine*, *aliter*, *seu* elemet tartalmazó nevek (Valentini *Wasas alias Zabo dicto* ...) elhagyása nem szorul magyarázatra.” Nem értem ezt a mondatot (pontosabban a mögötte levő elutasító szándékot) hiszen a szerző által is példaként említett néhány eset „magyar” tagjai mind jelzők. S ki tudja, hogy az élő használatban mikor melyik részesült előnyben? Valójában ezekben az esetekben a még nem rögzült jelzők versenyével állunk szemben, s a névtan kutatója számára éppen az ilyen esetek a legizgalmasabbak (csak utalok Bárh János írására, amelyben épp egy hasonló esetet elemez – NÉ. 15 [1993]: 38–41).

Impozáns a publikált és a kéziratos feldolgozott források listája: mindezeket a két külön rövidítésjegyzék (9–19. oldal) tartalmazza. A szerző lemondott egy fontos forráscsoport, a török deterek névanyagának bevonásáról. Eljárásmódja (amiatt ti. hogy e török írással készült, s ezért a neveket sokszor önkényesen torzító forráscsoport a magyar szótörténet, morfológia, hangtan és ortográfia számára csak kevéssé felhasználható anyagot tartalmaz) számomra teljesen elfogadható. (Másként látja a kérdést Hajdú Mihály – vö. A XVI. századi nyelvjárások néhány kérdéséhez: A magyar nyelv rétegződése. Szerk. Kiss Jenő és Szűts László. Budapest, 1988. 402–8, – aki idézett tanulmányában ezen deterek hangtörténeti és nyelvjárástörténeti jelentőségét és felhasználhatóságát hangsúlyozza.)

A könyv lényegi részét a szócikkek teszik ki (21–1172). Nézzük meg példának okáért a *Hegedűs* szócikket! Félkövérrrel szedve a köznyelvben használatos kiejtés szerinti alak áll az élen. Ezt a legkorábbi adat, az 1394-ből származó *Stephano Hegedus* követi. A majd két és fél hasábon sorjázó további alakok a név számos írott (s ami ebből következik: ejtésbeli) változatát adják. A szerző eljárásmodja (rövidítéseit úgy alakította ki, hogy ezek lehetőleg utaljanak a lejegyzett név földrajzi környezetére is) alapján láthatjuk, hogy a név országonosan elterjedt volt a középf- és újkorban. A név etimológiája könnyen belátható: hegedűn játszó zenészt jelölt, s mint ilyen, a foglalkozásnév kategóriába tartozik. A szócikk végi utalás elvezet egyéb, hangszerek nevéből alakult családnevek felé is.

Kázmér a többi szócikkben is a bemutatott példa szerint jár el, a különbség csupán mennyiségi: vannak jobban adatolt és kevésbé adatolt nevek s ennek következtében az egyes szócikkek terjedelme különböző.

Az ismertetés befejeztével rá kell térnünk az értékelésre. A következő kérdésekre kell választ találni: szükség van-e erre a szótárra, pótol-e valamiféle hiányt? S ha igen a válaszuk, akkor azt a kérdést is fel kell tennünk: hogyan oldja meg vállalt feladatát, mire jó egyáltalán?

Mindeddig sem jelenkori sem történeti (relatív) teljességre törekvő magyar családnévszótárunk nem volt. Kázmér műve tehát ún. alapkönyv, az első összegző gyűjtemény. Mai családneveink jelentős része a Kázmér által felgyűjtött korszakban alakult ki, így tehát a legtöbb magyar nevű polgár haszonnal forgathatja, és remélhetően sikerrel találja meg benne saját nevét. Röviden: hiányt pótló mű, amint erre Kiss Lajos is rámutat (Nyr. 118 [1994]: 254). A Régi magyar családnévek szótára azonban nemcsak (sőt úgy gondolom első-sorban nem) a nagyközönségnek készült. Kincsesbányája lehet – a szerző vélekedése szerint is – a magyar ortográfiai, hangtörténeti, alaktörténeti és szótörténeti kutatásoknak. Több írásában maga Kázmér mutatott rá, hogy e nevek a dialektológiának, a nyelvföldrajznak is hasznos útmutatói lehetnek (NÉ. 11 [1986]: 27–30, MNy. 83 [1987]: 474–80, BenkőEml. 327–31).

A Névtani Értesítő olvasóit azonban elsősorban névtani szempontból érdekli a Régi magyar családnévek szótára. Hiszen a kötet szócikkei valójában „névcikkek”, s emiatt leginkább a névtudományi vizsgálatok számára kínálnak felhasználható anyagot. A legnagyobb érdeme ennek a szótárnak az, hogy van. S anyagával nagyon sok fáradságos keresgélés alól mentesíti a kutatót. Időrendi sorrendbe állított adatai szinte maguktól kínálnak bizonyos hangtani, morfológiai következtetéseket. Mivel családneveink egy jelentős része utónévből (keresztnévből) származik, a Régi magyar családnévek szótára a keresztnév-vizsgálatok számára is anyagot ad. Sorolhatnánk még a különböző névtani területeket, a jelen ismertetésben azonban csupán egyetlen területet kívánok kiemelni, amelynek vizsgálatára e szótár különösen alkalmas, s ez a tipológia kérdése.

A szavak etimológiai vizsgálatához három adat áll rendelkezésünkre: a szó alakja, jelentése és a denotátum. Ezek változásából, a történeti nyelvi adatok segítségével következtethetünk a három viszonyára, és követhetjük nyomon a szót. Mindez igaz a köznevekre. Ha azonban a helyneveket vizsgáljuk, a tulajdonnév sajátos jelentésfunkciója ti. az egyedi megjelölés (identifikáció) miatt a szó jelentése beszűkül, a forma már csak egy bizonyos denotátumra vonatkozik, s ez megnehezíti az etimológiát. Szükséges további fogódzót keresnünk, s ez az analógia: az esetleges etimológiai magyarázat esetében mindig fel kell tennünk a „van-e hasonló” kérdését. Még fontosabbá válik az analógia szerepe a személyneveknél. Itt ugyanis a jelentés specializálódásán túl a denotátum is hiányzik. Míg a *Visegrád* esetében motivált és reális, a *Kőszeg* esetében esetleg felfedhető a kapcsolat jelölt és jelölő között, addig pl. a *Papp Lajos* névben semmi sem jellemzi azt az embert, akié. S hogy ebből a névalakulathból a csa-

ládnev *Papp* lehet-e magyar, s ha igen, mi módon keletkezett, sok szempontból a tipológia döntheti el. A Régi magyar családnevek szótára alapján a régi magyar megkülönböztető nevek számos típusát, jelentésbeli csoportját különíthetjük el. Lássunk néhány példát!

Legnagyobb számban helynevekből képzett személyneveket találunk. Első csoportjuk a konkrét helységnév alapján adott névtípus. Kázmér szerint a névadás alapja lehet az onnan való származás, az ott élés, illetve az ott elhelyezkedő birtok. Nem könnyű eldönteni, hogy a három közül melyik, ez mindig az egyes adaton lenne csak vizsgálható, de ez nem feladata a szótárnak. Képzővel és anélkül is válhatott helynévből személynév, a másodikra példa a *Tarcsa* név (ez a típus eléggé ritka), az elsőre viszont számtalan példa hozható, hiszen mai családneveink jelentős részét ezek alkotják: *Tabajdi, Tabdi, Tegenyei*.

A következő jelentős csoport az apanévből kialakult másodlagos neveké. Ezek lehetnek egyházi és világi eredetűek, illetőleg képzettek és eredeti alakúak. A *Tamás* és *Talamér*, a *Tamáská* és a *Tekse*, az *Andics* és a *Tamásfi* mind külön altípust képviselhetnek.

Nem: könnyű feladat csoportokba osztani a foglalkozásra utaló neveket, hiszen itt a motiváció a munka végzője, annak tárgya, anyaga, eszköze, folyamata, eredménye stb. közti bonyolult viszonyban gyökerezik. Az egyes példák itt is mind külön alcsoport képviselői: *Takács, Pajzs, Taliga, Táblás, Téglá, Vajas, Tapasztó, Tárnok, Tizedes, Vásznas, Varsás, Sajtos* stb., stb., a példák-
nak se szeri, se száma. E csoportok összegyűjtése, szisztematizáló leírása egy egész szakdolgozat témája lehetne.

Következhetnek a külső és belső tulajdonságból eredő nevek, mint *Tar, Aszott, Hatujjú, Topa 'sánta', Öreg, Táncos, Torkos, Jós*. Kázmér itt is témakörökbe rendezi az adatokat, de erre a típusra is ugyanaz érvényes, mint a fentebb leírta: szisztematikus vizsgálattal lehetne és kellene feltárni az egyes altípusokat és a köztük megállapítható viszonyokat.

Fontos csoport még a növénynévből, állatnévből alakult neveké, vagy a szavajárási neveké.

Összegzésül: a Régi magyar családnevek szótára a hazai névtudománynak és lexikológiának jelentős teljesítménye. Minden bizonnyal fontos alapja lesz további családnév-kutatásainknak, segítségével remélhetőleg hamarosan egy új magyar családnév-tipológia állítható fel, s ezáltal sok, csak a jelenkorban kimutatható név magyar volta is tisztázhatóvá válik.

HEGEDÚS ATTILA